



Vårt skogsfinska kulturarvs historia

Från slutet av 1500-talet och under första halvan av 1600-talet, koloniserades delar av den skandinaviska barrskogsregionen av svedjebrukande skogsfinnar, med främst savolaxiskt ursprung.

I Sverige bildades finnskogsområden från Västergötland/Närke i söder till södra Lappmarken i norr, från Gästrikland i öster till Värmland i väster.

En av de främsta orsakerna till migrationen, var jakten på nya svedjemarker och drivkraften att ta upp nya hemman, men även andra faktorer spelade in så som klubbekriget, arbetsinvandring, m.fl.

Skogsfinnarna var specialister på storskaligt svedjebruk och letade främst efter granskogsområden där man kunde livnära sig på rågodling.

Resan från Finland gick i regel med båt till Gävle hamn. På deras vandring mot våra skogar, bar de endast med sig en mansbörda, med de allra viktigaste redskapen och förnödenheterna. Vad det gäller förnödenheter, så var skinnpungen med svedjeråg en av de allra viktigaste.

Till en början byggdes en enklare boning, men allt eftersom man kommit igång med svedjandet och dess skördande, byggdes den mer fasta boplatsen upp. De karaktäristiska knuttimrade byggnaderna hade rökugnar och saknade skorsten. Så småningom hade gården vuxit och det var heller inte ovanligt att de höll mer kreatur än bonden nere på bygden. Boskapsskötseln var jämte svedjebruket en viktig del av försörjningen. För att få nybygget godkänt och senare skattlagt, var man tvungna att visa på en viss mängd uppodlad mark samt att nödvändiga byggnader var uppförda. Kraven var då uppfyllda för skattefria år.

De valde i första hand sjönära lägen för sin bosättning. Fisket var också betydelsefullt, då det liksom jakten tillgodogav en stor del av proteinintaget. Storviltsjakten var starkt reglerad och gav ofta upphov till tvister och fällande domar vid tinget. Skogsfinnarna var duktiga jägare och blev av den anledningen ofta utsedda till kungens skyttar.

Både kvinnan och mannen var lika viktiga i det skogsfinnska hemmet.

Kvinnorna ansvarade för barnen, hemmet och kreaturen medan männens ansvar var svedjandet, jakten och fisket.

Redan i tidig ålder deltog även barnen i de olika sysslorna.

Efter hand som områdena kring sjöarna koloniserades, så sökte man sig upp till höglänta lägen, där risken för frost var mindre. Så småningom krävdes också större ytor för svedjandet och här var tillgången på skog större.

Svedjebruket

Skogsfinnarnas svedjebruk och odlingen av svedjeråg innebar en möjlighet att använda ren skogsmark för odling.

Huuhta kallas en svedja i granskogen och man använde sig då av huuhtateknik.

Tidigt på våren fälldes eller ringbarkades träden och fallet fick sedan torka i ett eller två år. Vid midsommartid det tredje året brändes svedjan och när askan svalnat något såddes svedjerågen glest över det brända området. "Ett korn under näverskon". Rågen de använde hette *korpirius*, och var den enda rågsort som kunde tillgodogöra sig näringsämnen ur barrträdsaska. Samtidigt var den också tåligare än andra rågsorter mot kyla och torka. Redan samma sommar växte små rågtuvor upp. Plantorna betades ofta av boskapen och övervintrade till året därpå. Varje tuva kunde då innehålla upp till 40 strån, som kunde bli närmare två meter höga. På sensommaren eller tidig höst skördades rågen med hjälp av skärar och torkades sedan på höghässjor, nekar eller i rior. Goda år kunde dessa svedjor ge 100-falt. Nackdelen med svedjebruket var att man bara fick en eller två skördar på samma ställe. Sedan kunde man kanske odla rovor något år. Därefter övergavs sveden för annat bruk, så som betesmark för kreaturen. Svedjandet var en lång process, omgärdat av en mängd ritualer. För att vara förvissad om att en skörd skulle finnas tillgodo varje år, hade man alltid svedjor i olika stadier på gång.



Gryfsa

Gryfsan användes för att luckra upp jorden på svedjeland inför rågsådden. Lokalt har man på "våra" finnmarker även benämnt svedjerna som *sotfall*.



Rågtuva, sommaren efter sådd



Fullvuxen svedjeråg

Åkerbruk



Finnplog (sahra)

Marken var ofta stenig och svårodlad och finnplogen var då ett oöverträffat redskap i den steniga terrängen.

På 1700-talet ökade åkerbrukets betydelse i takt med att svedjebruksrestriktionerna blev strängare. Nu började även myrodlingar att tillkomma, som ett tillskott för kreaturen. Genom att man hade börjat bryta upp åkermark nära hemmanen, odlade man även korn och havre. Att mala säden till mjöl gjordes till en början helt för hand, men allteftersom utnyttjades vattenkraften flitigt, för malningen.

Potatisen började också bli ett betydelsefullt livsmedel och skogsfinnarna var i många fall pionjärer i sina socknar med potatisodling.

Bland de invandrande skogsfinnarna fanns även kunniga smeder och hantverkare. Kanske var det deras förmåga att läsa av naturen, som ledde fram till många upptäckter av malmfyndigheter.

1800-talet

Under 1800-talets utveckling steg folkmängden. Återkommande nödår slog hårt mot de skogsfinska familjerna. Nu såg skogsbolagen sin möjlighet att erövra finnhemmanen med tillhörande skogar.

Många finnbönder sålde då sina skogsskiften och blev arrendebönder, kolare och skogsarbetare.

Matkultur

Rökugnen i bostaden/pörtet var mindre lämpad för allmän matlagning. Endast bröd kunde bakas och ugnsrätter tillagas. Av den anledningen byggdes också en kokstuga på gården. Där hade man då möjlighet att tillaga andra typer av maträtter, med grytan hängande över öppen eld.

Motti var den viktigaste vardagsmaten på finnskogen. En slags "torrgröt", hos oss gjord på kornmjöl , grovmalt rågmjöl, vatten och salt.



Kräkla

Så här tillagar "vi" själva mottin:

Vatten o salt kokas upp i en trebent gryta över öppen eld.

Sedan lägger man försiktigt ner mjölet ovanpå vattnet och låter det ångkoka under lock, ca 45 min, Därefter lyfter man på locket och vänder varsamt ner mjölet med en grötkräkla, det bildas då små fasta klumpar ... motti.

Hantverk



Näverkont och saltflaska

Många av deras användbara föremål tillverkades av näver. Det är möjligt att konsten att just fläta näver, har hitkommit genom dessa skogsfinnar. I övrigt har vi de vinkelböjda spånadsfästena, som fungerade som hjälpmedel när man spann lin med slända och svepskrinen med platta lock, som också tycks ha varit en specialitet för skogsfinnarna.

Folkstro och magi

Finnarna hade en stark vördnad för naturen, som i stort styrde deras överlevnad. Deras naturgudomligheter var bl.a. "Tapio" – djuren och skogens konung och "Ukko" - den finska åskguden, som man även har offrat till på våra finnmarker.

Deras trosföreställning/mytologi, var att allt i naturen var besjälade, men den högre anden hos människan hade makt att behärska den lägre naturen. Tingen var antingen vänligt eller fientligt ställda emot varandra. Faror fanns överallt, man fick aldrig vara oförberedd eller värnlös. Böner, runosånger och olika riter användes för att försäkra sig om lycka och framgång i det dagliga livet.

Många av de migrerande finnarna var trollkunniga och hade stor respekt med sig. Förmågan kunde också gå i arv till den som var värdig att bära denna kunskap.

På våra finnmarker talas än idag om dessa "trollgummor/trollgubbar", (Tietäjät – viskvinnor/vismän) som utövade både vit och svart magi. Den vita magin var hjälpande och läkande, medan den svarta innebar makt, försvar och illvilja.

De milslånga avstånden mellan finntorpen och sockenkyrkan samt språket, gjorde nog att kristendomen hade svårt att få fäste, ty folktron och magin levde kvar i flera århundraden i vår bygd.

Våra finnmarker

Våra finnmarker - Nås, Järna och Äppelbo finnmark - utgör ca 30 % av Vansbro kommuns totala yta.

De tre finska karaktärsbyggnaderna

På hembygdsgården i Krokatorp, finns ett flertal olika byggnader samlade, däribland de tre finska karaktärsbyggnaderna, rökstugan, bastun och rian, som alla kommer ifrån Järna finnmark.



Rökstugan/pörtet

Bostadshuset kallades rökstuga eller rökpörte.

Rökstugan hade en stor stenrösgugn, så kallad rökugn, i ena hörnet. Rökugnen var murad med lera och tät för att inte rök skulle sippra ut mellan stenarna.

Byggnaden saknade skorsten, istället fanns en rökanal av trä, som gick från ett hål i mellantaket, upp och ut genom yttertaket.

Den stora rökugnen fungerade som ett värmemagasin och behövde bara eldas en gång per dag, även under kallaste vintern.



Bastun

Bastuugnen, en stenrösugn, stod i hörnet innanför dörren och på gaveln mittemot fanns en badlave på väggen.

Bastuugnen konstruerades för att snabbt kunna värmas upp och snabbt avge värme.

Bastun hade ingen skorsten och heller inte någon rökkanal. Istället släpptes röken ut genom gluggar och dörr, medan man eldade. Först när elden falnat och röken hade vädrats ut, var det dags att slänga på vatten på de varma stenarna och ta ett bad.

Ofta användes bastun även för andra ändamål, t.ex. vid barnafödande.



Rian

Rian liknar bastun fast är högre och användes för att torka svedjeråg.

Liksom bastun har den en stenrösugn i hörnet innanför dörren. Den har också ett mellangolv av lösa slakor, där man staplade svedjekärvarna som skulle torka. I och med torkningsprocessen fick man en hög och jämn kvalitet på rågen.

Rian har varken skorsten eller rökkanal, men väl vädringsluckor. Dessa sitter ganska högt upp för att släppa ut fukt och rök under torkningen.

I regel användes rian även för tröskningen av säden.

En av "våra" dolda kulturskatter !

Mansikkamäki/Mansikkamagg - Jordbärsfallet

En öde och ensligt belägen finnby i en karg trakt, ca 440 m ö h, på västra sidan om Rösjön. Byn ligger på 35-40 km avstånd efter kyrkstigen till Nås kyrka, som en oas i ett areellt stort avverkat område. Platsen har genom tiderna benämnts med flera olika namn, år 1769 Smultronberget, även finska namnen Mansikkamäki och Mansikkamagg. I skrivelse från 1769 nämns att området var förött av stora svedjebränningar. Domstolsprotokoll visar också att samer vistas på trakten under 1700-talet.

Denna finnby/oas innehar en speciell miljö, bl.a. beroende av sitt höjdläge. Lämningarna vid Jordbärsfallet ligger koncentrerade och lättöverskådliga, med den stora fossila åkern i centrum.



En rofylld fika, under en guidad tur i den öde byn

Entomolog Bengt Ehnström, har gjort en naturvårdsbedömning av platsen som han finner som en viktig bärare av den biologiska mångfalden.

Det är hela den sammantagna miljön som gör platsen unik och därmed intressant som visningsobjekt i framtiden, både historiskt och kulturellt.

De övergivna bosättningarna ligger ofta som oaser i ett för övrigt hårt exploaterat skogsbruk, omgivna av gamla bestånd av gran samt lövskog. Skogsfinnarnas äldre brukningsmetoder har samtidigt skapat en rik biologisk mångfald.

Arbetet med kartläggning för framtida bevarande pågår fortfarande gällande denna by ... (Genom vårt LONA-projekt, Finnmarkens Miljö & Kulturarv)

Spåren finns ännu kvar

Skogsfinska namn lever ännu kvar på våra kartor och i muntliga traditioner. Ofta var det nybyggarens släktnamn som gav upphov till platsens namn. För att nämna några:

Nås finnmark

Sormula - Närsen (från släktnamnet Sormuinen)
Vilhula - Digerliden (från släktnamnet Vilhuinen)

Tjärn / holme / berg:
Paskalamm, Kavian soari, Pägankalli, Verkamagg,

Järna finnmark

Karjala - Vakerskogen (från släktnamnet Karjalainen)
Putkola - Slätten (från släktnamnet Putkoinen)

Mossor / berg:

Packaso, Lammso, Riddasoberget, Pallot

Äppelbo finnmark

Matila - Nybofjäll (från släktnamnet Matilainen)
"Laukkumäki" - Lakoberg (Laukku = ränsel/väska, källa: Karl Erik Forsslund)

Myr /mossor/ tjärn:

Kampikorvi, Korromossen, Koppamossen, Kampilamm

Vårt skogsfinska kulturarv

Vårt skogsfinska kulturarv är en viktig del av vår egen historia och bör på bästa vis förvaltas, så dess natur- och kulturvärden består, samt att dess historia får en möjlighet att leva vidare till kommande generationer !

/Sammanställning av Göran o. Siv Samuelsson, Alexandra Berg

Finmarkens hembygdsförening/Kroktorps

Källa: Maud Wedin, Fil Dr i kulturgeografi, med ämnet skogsfinnar

Häftet: "Skogsfinnarna i Skandinavien"

Ann Sundén - Cullberg, "Tolvmilaskogen"